

De la geografia sagrada a la cartografia del patrimoni espiritual natural: experiències i reptes

Josep Maria Mallarach

El tema que anuncia el títol d'aquest capítol, estretament vinculat als valors intangibles que tracta aquest llibre, s'examina des de l'angle de la conservació de la natura i, en particular, des de les iniciatives que algunes organitzacions internacionals i nacionals destacades han dut a terme durant els darrers anys. L'autor és conscient que si s'abordés des d'altres angles apareixerien altres aspectes, però s'ha volgut limitar a aquell que l'experiència professional i de vida li ha permès conèixer directament.

Reconeixement a la UICN de la dimensió immaterial de la natura i els seus valors: el punt d'inflexió del 2003

L'any 2003 es va produir un punt d'inflexió significatiu a la Unió Internacional per la Conservació de la Natura (UICN). En el cinquè Congrés Mundial d'Espais Naturals Protegits, celebrat a Durban (Sud-àfrica), una nodrida representació de pobles indígenes del món varen exposar, per primera vegada, una de les crítiques més ben argumentades als plantejaments occidentals de conservació de la natura, alhora que denunciaven les terribles injustícies que havien patit de resultes de la creació de parcs nacionals i grans reserves de fauna salvatge, en aplicació de l'anomenat model Yellowstone (Mallarach, 1996). Arran d'això, el congrés va aprovar les primeres recomanacions per integrar els valors culturals i espirituals en les estratègies, la planificació i la gestió dels espais naturals protegits, i per tenir en compte les poblacions i les comunitats locals. Dins de la Comissió Mundial d'Àrees Protegides es va dinamitzar, entre d'altres, un grup de treball sobre els valors espirituals i culturals de les àrees protegides, que ha donat lloc a nombroses activitats, resumides a la publicació *Sacred Natural Sites: Conserving Nature and Culture* (Verschuuren, Wild, McNeely i Ovi- edo, 2010). Al si d'aquest grup de treball, el 2005 es va crear una iniciativa centrada en els països tecnològicament desenvolupats, la Iniciativa Delos, que s'ha desplegat principalment a Europa (Mallarach i Papayannis, 2007).

El mateix any 2003, la UNESCO va aprovar la Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial, ja que l'aplicació del concepte de *patrimoni cultural*, per exemple en la selecció dels llocs de patrimoni mundial, havia quedat reduïda a la seva dimensió material, a causa d'un

biaix materialista similar al que havia afectat el patrimoni natural. D'altra banda, l'organització va celebrar un taller internacional sobre la significació dels espais naturals sagrats en la conservació de la biodiversitat, a la Reserva de la Biosfera de Kun Ming i Xishuangbanna (Xina).

La sotragada de Durban va desvetllar moltes altres iniciatives, de les quals aquí només es remarquen algunes. L'any 2005, l'ONU i la UICN van organitzar a Tòquio un simposi internacional sobre el paper que els llocs naturals sagrats tenen en la conservació de la diversitat biològica i cultural del món. Poc després, la Comissió Mundial d'Àrees Protegides de la UICN va iniciar un procés de redefinició dels espais naturals protegits i les seves categories de conservació¹ —uns patrons respecte als quals es poden comparar totes les figures de protecció d'espais naturals que existeixen al món. A la conferència internacional celebrada a Almeria l'any 2007, es va reconèixer —per primera vegada— l'existència d'espais naturals sagrats en totes les categories d'espais naturals protegits d'arreu del món (Verschuuren, Mallarach i Oviedo, 2008), així com la diversitat de sistemes de governança, amb la qual cosa se superava l'estereotip dels parcs creats pels organismes governamentals.

Una conseqüència del procés descrit va ser que, a partir del 2003, en les noves directrius de la UICN per a la categorització dels espais naturals protegits ja es reconeix que, a més de conservar a llarg termini la natura, aquests espais han de vetllar per conservar els valors culturals associats a la natura; es considera un ampli ventall de modalitats possibles de governança, i s'admeten explícitament els valors del patrimoni immaterial de la natura —espais naturals sagrats quan s'escaigui— en totes sis categories (Dudley, 2008).

L'any 2008, en el marc del Congrés Mundial de la Natura de la UICN, celebrat a Barcelona, es varen dur a terme nombroses activitats relacionades amb el patrimoni immaterial i els valors espirituals de la natura, entre les quals destaca la presentació de les Directrius de la UICN-UNESCO per a gestors d'espais naturals protegits amb llocs sagrats, centrades en cultu-

¹ Es tracta de sis categories bàsiques que engloben totes les figures d'espais naturals protegits que existeixen al món. Són: *1a*, reserva natural estricta; *1b*, àrea silvestre; *II*, parc nacional; *III*, monument natural; *IV*, espai natural gestionat per a hàbitats o espècies; *V*, paisatge protegit terrestre o marítim, i *VI*, espai natural protegit amb ús sostenible de recursos naturals (Dudley, 2008). La majoria dels espais naturals protegits de Catalunya corresponen a la categoria *V*.

Imatge 1. Meditació dalt del roc de la Mare de Déu, una llosa de la civilització megalítica reconvertida en altar de benediccions de terme (s. xvi), dalt del turó de Sant Gabriel, al costat del santuari marià del Miracle (Riner, Solsonès).

res indígenes (Wild i McLeod, 2008). L'Assemblea General de la UICN celebrada tot seguit va aprovar dues resolucions significatives en aquest sentit: una sobre la necessitat de conservar els espais naturals sagrats i reconèixer-ne els custodis tradicionals (UICN, 2009a), i l'altra sobre la necessitat de reconèixer els diferents conceptes i valors que la natura té per a les diverses cultures del món, així com la conveniència d'impulsar accions per aconseguir aquesta finalitat, que incloguin i reflecteixin pràctiques i tradicions que estiguin arrelades a la cultura i als valors culturals de la diversitat dels pobles del món (UICN, 2009b).

Aquests fets, i d'altres de relacionats que no podem ressenyar en aquest capítol per falta d'espai, han tingut repercussions notables en moltes organitzacions internacionals vinculades directament o indirectament a la conservació de la natura, superant les formidables resistències que hi oposen les polítiques sectorials que segueixen aferrades al vell paradigma materialista i desenvolupista del creixement continuat, que són les que tenen un impacte social, ambiental i econòmic més negatiu. Tant és així

que els valors espirituals de la natura han anat apareixent, sovint tímida-ment, en les polítiques, les estratègies, les normes i els plans de conserva-ció en força països, alguns de rics, com ara Austràlia o Canadà; d'altres en transició, com ara Mèxic o Índia, i en nombrosos països empobrits eco-nòmicament però dotats d'una diversitat biològica molt rica, com poden ser Colòmbia, Bolívia, Perú, l'Equador o Bhutan, que han destacat per una gran creativitat en aquest sentit. L'Equador ha estat el primer a donar força legal als drets de la Pacha Mama (la Mare Terra), mentre que a l'Amazònia colombiana i peruana s'han desenvolupat algunes de les estratègies inter-culturals de conservació de la natura més serioses i ben articulades que existeixen (Kumua i Asatryzi, 2011), i a llocs emblemàtics com ara Sierra Nevada de Santa Marta (Colòmbia), terra santa de l'antiga civilització tai-rona, els indígenes han fet l'esforç d'exposar tota la seva cosmologia, i la seva base metafísica, com a fonament de l'estratègia de conservació de la integritat d'aquesta imponent serralada, que es dreça des del mar del Carib fins a més de 6.000 metres d'alçària.

La resistència del reduccionisme materialista davant les evidències de signe contrari

Tanmateix, encara que en les societats no materialistes els valors lligats a les realitats intangibles, és a dir, espirituals, són els més importants (Smith, 1977), com que les polítiques de conservació de la natura han estat im-pulsades des de països occidentals, o bé per organitzacions internacionals, on els valors materialistes occidentals prevalen, el reconeixement dels va-lors vinculats a realitats immaterials ha estat tardà, parcial i generalment difícil. Aquest fet ha causat, a la pràctica, que es prescindís dels codis ètics i morals que s'hi refereixen, i també dels sistemes de governança que s'hi vinculen, cosa que finalment ha comportat que s'excloguessin —per voluntat pròpia— moltes de les organitzacions o de les cultures més resi-lients del món, per a les quals aquests valors intrínsecs són els més reals, i els que donen, en darrera instància, sentit a la seva vida.

És cert que disposem d'altres conceptes, entre els quals destaca el de *paisatge*, que integren millor els aspectes immaterials de la natura que les

nostres societats valoren més, com són la bellesa o l'harmonia (qualitats perceptibles però immesurables), però això no canvia el fet que la tònica dominant dels programes de conservació de la biodiversitat hagi estat marcada pel biaix del reduccionisme materialista, i que aquests programes s'hagin limitat a les dimensions de la natura que són considerades per la ciència occidental actual, amb comptades i lloables excepcions.

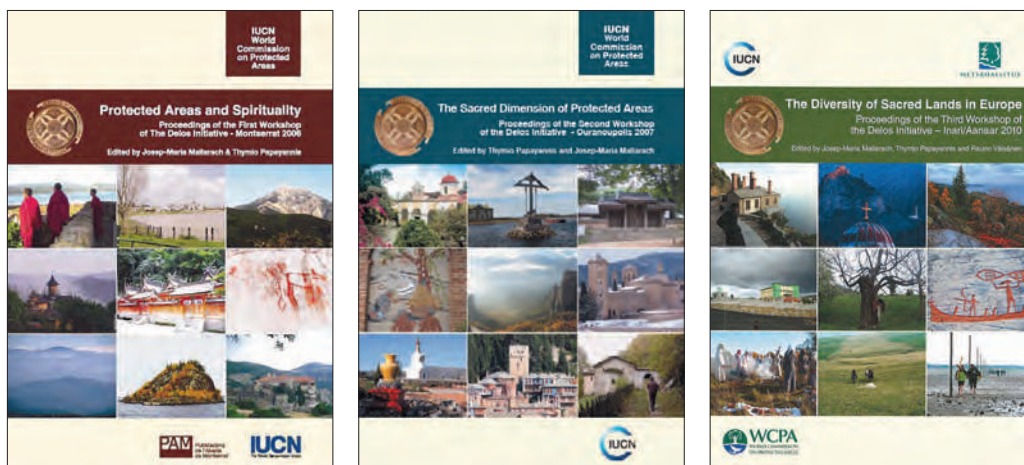
Tanmateix, la consciència dels valors espirituals del patrimoni natural, de la qual deriven relacions de profund respecte, s'ha mantingut viva, amb graus i matisos variables, en aquells països o regions on encara es conserven i prevalen cosmovisions no materialistes, tal com documenten innombrables estudis. Entre aquests estudis escau destacar el que van promoure el WWF i l'ARC (Alliance of Religions and Conservation) titulat *Beyond belief* (Dudley, Higgings-Zogib i Mansourian, 2005), que mostra les importants conseqüències positives que les religions del món —siguin institucionalitzades o no— segueixen tenint per a la conservació del patrimoni natural, il·lustrat amb exemples d'arreu del món. També s'han dut a terme altres estudis similars per a paisatges o hàbitats particulars, com ara les muntanyes sagrades (Bernbaum, 1997), o que n'han analitzat els principis filosòfics, cosmològics o metafísics (Oldmeadow, 2003).

Hi ha una altra evidència digna d'esment: l'estreta correlació que existeix entre la diversitat cultural i la diversitat biològica; en altres mots: les regions amb més diversitat biològica són també les que tenen més diversitat cultural, i a la inversa. Malgrat els tràgics genocidis que han patit els pobles indígenes, especialment durant els dos darrers segles, la proporció de patrimoni espiritual que se'n conserva és encara molt més alta del que molta gent s'imagina. En tot cas, cal remarcar que gairebé sempre s'hi vinculen uns sistemes ètics i morals complexos, eficients i de gran abast, estretament vinculats amb la cosmologia, els sistemes de governança, les ciències i les tècniques tradicionals. Per això, interessa subratllar el concepte de *diversitat biocultural* (Loh i Harmon, 2005), sorgit d'uns plantejaments basats en criteris ètics i de justícia ambiental i social, que defensen organitzacions com Terralingua, a les quals s'ha afegit darrerament l'ONU amb el seu programa mediambiental.

El valor espiritual del patrimoni natural en el context europeu

Els pioners de la conservació de la natura a Europa, ara fa un segle, o poc més, tenien una concepció de la natura generalment receptiva envers l'espiritualitat, a semblança del que passava a l'Amèrica del Nord, on els promotors dels parcs nacionals —tots ells europeus o descendents d'europeus— esgrimien sempre els valors morals i espirituals, al costat dels estètics i naturals. L'ideari dels filòsofs transcendentalistes nord-americans, com John Muir o Henry David Thoreau, va trobar un bon aliat en l'espiritualitat indígena del continent, per a la qual la natura ocupa un lloc anàleg al que la revelació i els santuaris tenen en les grans religions històriques. Va ser així que es va popularitzar la idea que els espais naturals protegits eren *santuaris naturals* (*natural sanctuaries*), un terme que ha estat recollit en moltes legislacions arreu del món i que palesa una realitat sovint ignorada, però certament important: el fet que els espais naturals protegits són els equivalents moderns i secularitzats dels espais naturals sagrats ancestrals. No hauria de sorprendre, doncs, que molta gent hi anés, o hi segueixi anant, amb el desig no sols de “fer salut”, com se sol dir aquí, sinó també d'aconseguir una “regeneració espiritual i anímica”. Aquesta visió, relativament corrent en els països de cultura anglosaxona, bàltica o escandinava, ha donat lloc a importants programes socials de salut —física i anímica— que es basen en les propietats terapèutiques del contacte amb la natura, i que s'han fet populars en espais naturals protegits d'Austràlia, Nova Zelanda, Canadà i Sud-àfrica, entre altres països.

A l'Europa Occidental, per raons que no és aquest el lloc d'escatir, aquella visió oberta a la transcendència dels primers conservacionistes es va abandonar després de la Segona Guerra Mundial a favor d'uns plantejaments materialistes científicotècnics, els quals, amb el pas dels anys, han acabat monopolitzant el discurs conservacionista. Ho demostra, per exemple, el fet que la xarxa Natura 2000, la política de conservació de la natura més important que s'ha impulsat a la Unió Europea, s'hagi limitat als aspectes materials del patrimoni natural, amb uns plantejaments exclusivament tècnics, com són les llistes d'hàbitats i espècies que estan amenaçats o en perill d'extinció, així com les proporcions de l'àrea de distribució natural d'hàbitats i espècies en un territori determinat.

Imatge 2. Cobertes dels volums que contenen les actes dels tres seminaris de la Iniciativa Delos celebrats els anys 2006, 2007 i 2010.

Tanmateix, la història és tossuda i eloqüent; pot ser ignorada però no suprimida. La major part de paisatges culturals europeus han estat impregnats de valors espirituals des de la prehistòria, i les restes de santuaris naturals, d'una mena o d'una altra, apareixen pertot arreu. Les cosmovisions dels pobles protouràlics, germànics, víkings o celtes no diferien gaire de les dels ibers, tàrtars, dacis o hel·lènics. Les antigues cosmovisions xamàniques o animistes han perdurat entre les comunitats indígenes del nord de Rússia i dels països escandinaus, en algunes regions dels països bàltics, en certs grups etnoreligiosos, com ara els alevi-bektashis d'Albània, Grècia i Turquia (Lyratzaki, 2012), i també, amb graus variables d'integritat, en nombroses comunitats rurals que han romàs al marge de les tendències modernes en els grans massissos muntanyencs, com ara als Carpats.

Per això, resulta força significatiu que aquests darrers anys s'hagin dut a terme, al mateix bressol de l'antropocentrisme positivista i materialista, un seguit de congressos i tallers internacionals dedicats a examinar els valors espirituals de la natura i la seva aplicació en les polítiques de conservació, entre els quals escau remarcar els que se citen a continuació, si bé és cert que, si s'afegissin esdeveniments similars de caràcter acadèmic, o d'àmbit regional o local, la llista es podria allargar considerablement.

El 2006 es va fer el primer seminari de la Iniciativa Delos (impulsada per la Comissió Mundial d'Àrees Protegides de la UICN), a Montserrat, on la comunitat benedictina establerta des de fa un mil·lenni manté el paper de custodi tradicional de la *santa muntanya*. L'any següent, el segon seminari de la Iniciativa es va fer a la vila d'Ouranòpolis, a la frontera de l'única república monàstica autònoma del món, el mont Athos,² establerta fa més d'un mil·lenni a Grècia, on es manté florent la cultura bizantina (Speake, 2002) i es conserven alguns dels millors ecosistemes litorals i forestals de la Mediterrània (Papayannis i Mallarach, 2009). El 2008, el Ministeri de Cultura d'Estònia va impulsar el pla "Llocs naturals sagrats d'Estònia: estudi i manteniment 2008-2012", a instàncies de l'organització Maavalla Koda. Estònia és un dels països europeus on les antigues tradicions de la natura s'han conservat millor, fins al punt que s'estima que es conserven uns 2.500 espais naturals sagrats, dels quals uns 500 són boscos sagrats (*hiis*) de gran importància no sols com a patrimoni natural i cultural, sinó també per a la identitat col·lectiva. L'any 2009, el Programa Med-Wet de la Convenció de Ramsar va organitzar un taller dedicat a l'enfocament integrat dels aspectes naturals i culturals de les zones humides, als llacs Prespa (Grècia, Albània i Macedònia). El mateix any, l'Agència Federal per a la Conservació de la Natura, d'Alemanya, i la Federació Europarc van organitzar-ne un altre sobre la comunicació de valors i beneficis en els espais naturals protegits d'Europa, que va tractar les estratègies de comunicació dels valors espirituals en espais on habiten comunitats monàstiques, especialment cristianes, a les quals darrerament s'han afegit algunes budistes, també. El 2010 es va dur a terme el tercer seminari de la Iniciativa Delos, ran del llac Aanaar, que acull l'illa sagrada d'Ukkonsaari, a la Lapònia finesa. A part dels valors de la natura que mantenen els indígenes sami, s'hi varen tractar les directrius per als espais naturals sagrats vinculats a les grans religions del món. També el 2010, poc abans que l'anterior seminari, el Govern de la regió d'Arcàngel (Rússia) havia organitzat el sisè Fòrum de Contacte Internacional sobre la Conservació dels Hàbitats de la Regió Euroàrtica de Barentsz, conjuntament amb institucions russes i escandinaves, en el qual es van presentar deu ponències sobre sinergies entre el

² El nom grec oficial d'aquest territori és Agion Oros (Άγιον Όρος), que significa 'mont sant'. El nom d'Athos designa, des de l'època hel·lènica, el pic més alt de la península (2.033 metres).

Imatge 3. El camí dels Pelegrins, que uneix el poble de les Useres (Castelló) amb el santuari de Sant Joan de Penyagolosa, és resseguit des de fa sis segles pel mateix pelegrinatge.

patrimoni natural i espiritual. Finalment, el 2011, l'Agència Federal per a la Conservació de la Natura, d'Alemanya, va organitzar un taller internacional a l'illa de Vilm per examinar la significació dels valors espirituals dels espais naturals protegits d'Europa i proposar recomanacions als seus gestors. Ampliava així un altre taller similar, de format menor, organitzat uns quants mesos abans en el congrés anual de la Federació Europarc.

Un renovat interès per l'antiga geografia sagrada

Tot el procés descrit breument ha desvetllat l'interès d'alguns conservacionistes per l'antiga geografia sagrada, una ciència pràcticament desapareguda d'Europa des de feia segles, que només en alguns llocs, com ara el Regne Unit o els estats bàltics, havia suscitat interès amb anterioritat a aquest procés.

A l'Europa occidental, l'antropocentrisme del Renaixement i el reduccionisme del Segle de les Llums varen comportar un seguit de trencaments en el sentit i l'experiència de la Creació per part de la societat, cada vegada més desvinculada de la natura, que en varen reduir gradualment l'abast conceptual, fins a quedar limitat a l'àmbit corpori, alhora que s'esvaïa de manera gradual la consciència dels éssers o presències celestials, que per als nostres predecessors, o contemporanis no afectats per aquesta ideologia, infonen vida a tot el cosmos. Dit d'una altra manera, la Creació va passar de ser entesa com la "icona vivent del rostre de Déu" (sant Joan Damascè) o la "germana mare Terra" (sant Francesc d'Assís), a esdevenir una peça de terra, de prat o de bosc, buida de valors intrínsecs, és a dir, un "recurs natural", que es pot comprar i vendre. És així que el cientisme, basat en una interpretació errònia de l'abast de la ciència moderna, va acabar produint un trencament cosmològic sense precedents. Però aquests canvis no van ser sobtats, sinó que es varen produir gradualment al llarg de segles, com bé exposa Seyyed Hossein Nasr a *Religion and the Order of Nature* (1996). Per això, l'assimilació va ser tan pregona que va configurar una nova visió del món, la *moderna*, que va trencar radicalment amb el passat, negligint la dimensió sagrada de l'existència que era comuna a totes les cosmologies anteriors i eliminant a poc a poc, fins a perdre'ls, els valors intrínsecs, ètics o morals, substituïts per valors utilitaris o instrumentals.

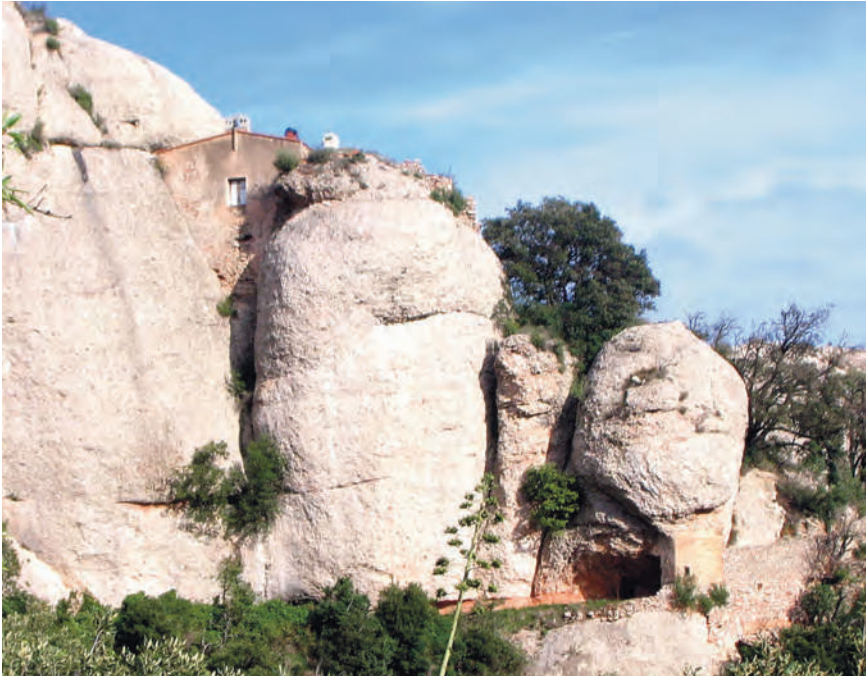
Abans d'aquest punt d'inflexió, que es vincula amb l'arrencada de totes les tendències de creixement exponencial que configuren la crisi global sistèmica actual, els nostres avantpassats havien maldat per viure sempre en un món significatiu, intel·ligible, en el sentit més ple del terme; un món que no sols cobrís les seves necessitats materials sinó també les aními-ques i espirituals, perquè l'ésser humà era entès com una tríada formada per cos, ànima i esperit, l'equilibri de la qual garantia la salut personal i col·lectiva, així com l'harmonia amb un cosmos ordenat, bell i significatiu. Aquest equilibri es polaritzava en dues dimensions, la humilitat de la criatura, conscient de la seva petitesa, sorgida de la terra (*homo/humus/humilitat*), i la qualitat excelsa de fill de Déu, de pontífex, de representant o vicari de Déu, o de mitjancer entre Terra i Cel, segons les tradicions i les cosmologies.

La col·lectivitat humana és incapaç de sentir-se bé enmig del caos. Per viure bé necessita punts de suport intel·ligibles, que donin sentit a totes les dimensions de la seva vida, no sols les materials. La geografia sagrada aporta intel·ligibilitat, qualitat, significat profund al paisatge, a l'ordenació dels assentaments amb un valor espiritual més significatiu, siguin santuaris, temples, ermites o monestirs, així com a les xarxes de camins que els relliguen. I escau recordar que aquesta ciència encara segueix viva i operativa en altres parts del món, per exemple en el *fengshui* en el marc de la cosmologia taoista, a l'Àsia Oriental, que cerca l'harmonia de la polaritat, del Cel i la Terra (*tian-di*).³

Els orígens de la geografia sagrada són desconeguts i es perden en la nit del temps. Com a ciència, es pot inferir que es va codificar a partir de la revolució neolítica, quan el temps i l'espai dels nostres avantpassats es varen segregar en dues categories ontològiques essencials: la sagrada i la profana. El metafísic René Guénon afirma que “existeix una ‘geografia sagrada’ [...] i que és el valor simbòlic de les coses el que els dona el seu significat profund, car així queda establerta la seva correspondència amb realitats d'ordre superior” (Guénon, 1945: p. 182-183). I l'historiador de les religions Mircea Eliade, quan parlava del “simbolisme del centre del món”, s'hi referia com a punt d'intersecció que relaciona diferents nivells d'existència, o de realitat, o d'estats de l'ésser, als quals l'home pot accedir per mitjà de rituals religiosos (Eliade, 1994).

La geografia sagrada perdura a Europa fins a la bifurcació cartesiana al segle XVII. A semblança d'altres ciències igualment incompreses, com són l'arquitectura sagrada, la música sagrada, l'alquímia o l'astrologia, entre d'altres, la geografia sagrada operava dins d'un marc de correspondències simbòliques entre els diversos nivells de realitat, visibles i invisibles (Debus, 1978). La geografia sagrada comportava la necessitat d'una custòdia del territori pròpia, ancestral, la dels custodis dels llocs sants o sagrats. N'és un exemple la Custòdia de Terra Santa, administrada per l'orde franciscà, segurament l'organització més influent que encara opera al bressol

³ *Tian-di*, la forma més habitual de traduir *natura* al xinès, conté els caràcters de cel (天) i terra (地球), per bé que en els textos antics solia aparèixer com a Pare Cel i Mare Terra. Tot i que després de la revolució maoista l'abast semàntic de *tian-di* es va reduir a la seva dimensió tangible, hi ha interès a recuperar-ne el sentit original, que inclou també les dimensions subtils i espirituals (informació obtinguda a partir d'una comunicació personal de la investigadora xinesa He Ran Gao).

Imatge 4. Ermita de Sant Dimes, suspesa entre agulles de la zona eremítica de Tebaida, dins del Parc Natural de la Muntanya de Montserrat.

del cristianisme. Els custodis tenen el deure i la responsabilitat de guardar, o gestionar, uns llocs privilegiats, on conflueixen les influències *celestials* i *tel·lúriques* benèfiques, uns indrets que en molts casos han estat identificats en la prehistòria i han estat reutilitzats per successives tradicions espirituals des de fa mil·lennis.

El calendari litúrgic té una funció similar en la dimensió temporal: identifica i assenjala els dies qualitativament diferenciats, *sants* o *sagrats*, que puntegen el flux cíclic i amorf del cicle continu del temps. Hi ha proves que els calendaris litúrgics solars, lunars o lunisolars s'apliquen des de fa milers d'anys.

La conjunció de l'espai i el temps sagrats, mitjançant rituals o cerimònies adients als llocs o espais sants, consagrats, perpetua o vigoritza la dimensió o presència espiritual, i fa possible establir, o restablir, el contacte interior amb aquell Centre o Origen (transcendent o immanent) que dóna

sentit a l'existència. Semblantment, la dimensió eterna del temps travessa els ritmes cíclics temporals com el fil travessa les granes del rosari. Les pràctiques de contemplació, oració, meditació, les danses i cants sagrats que s'han repetit en els llocs consagrats, durant segles, han activat, o reforçat, les propietats espirituals d'aquests llocs.

La cosmologia cristiana, igual que havien fet les anteriors, va integrar la geografia sagrada dels territoris per on es va difondre, i va fer ús de la majoria dels centres sagrats anteriors. És cert que en va destruir alguns, especialment boscos sagrats, però la majoria els va assimilar (*reciclar*, potser se'n podria dir ara) de manera creativa, a voltes esplendorosa, com va ser el cas en l'àmbit de les cultures celtes. A més, el cristianisme també va establir i consagrar molts altres llocs sants i pelegrinatges nous, vinculats a aparicions de la Verge, d'àngels o d'imatges santes, o bé a la vida o la mort de persones santes eminents.

La consideració dels valors espirituals de la conservació de la natura a Catalunya

Durant els segles en què la civilització cristiana va prevaldre a Catalunya, en molts dels llocs sants o sagrats s'hi van establir monestirs, santuaris, ermites, oratoris, creus de terme, pedrons, etc. La prova notarial —podríem dir— la forneixen els milers d'elements que trobem situats en els indrets més privilegiats, des de les coves fins als cims, des dels congostos fins als altiplans, des de les illes fins als caps. I crida l'atenció la resiliència dels vincles socials que molts d'aquests centres locals exhibeixen. La majoria d'aplecs i romiatges contemporanis, s'adrecen, de fet, a llocs sants d'orígens remots i repeteixen, de manera més o menys fragmentària o desdibuixada, rituals ancestrals, el sentit profund dels quals escapa a la majoria dels seus participants. La dimensió social, identitària, festiva i popular, vigorosa, ha recobert la dimensió espiritual o mística que molts havien tingut a l'origen (Vicent, 2009).

La funció essencial que tenen els llocs consagrats queda palesa en el caràcter binari dels seus topònims, un fet que de tan comú com és pot passar desapercebut. El nom comprèn sempre una part referida al pol celestial

i l'altra al pol terrenal, com pertoca a la seva vocació *religiosa* —en el sentit etimològic del mot—; és a dir, de relligar ambdós mons o reialmes. Així, per exemple, la Verge de Núria vincula el nom de la Verge Mare amb el del topònim Annuria —en els documents més antics— derivat possiblement de l'àrab *an-nuriyah*, que significa 'la llumeneta'. Un terme que connecta amb la llegenda àuria de la troballa miraculosa de la imatge de la Verge, que va ser assenyalada per una petita llum. Aquest exemple ve a tomb per recordar que, a les nostres terres, una alta proporció de llocs sagrats han estat consagrats i dedicats a la Verge Maria (Carreres, 1988). Sant Bernat, aquell gran savi que reconeixia que havia après més de les roques i dels arbres que no pas dels mestres humans, va donar un impuls extraordinari a la devoció mariana al segle XII, que es va difondre fins al punt d'absorbir tots els atributs que subsistien de les deesses pretèrites, fossin romanes, gregues, iberes o anteriors. Aquesta assimilació explica que la majoria dels santuaris de deesses anteriors fossin consagrats a la Verge Maria, que amb les seves múltiples advocacions —que recorden els *mil noms* que la deessa Kali té en l'hinduisme— va assolir així una veneració extraordinària.

Imatge 5. El congost de Fragnerau, al Parc Natural de la Serra de Montserrat, és un espai ple de balnes i poblat per monjos, ermitans i místics durant més d'un mil·lenni.

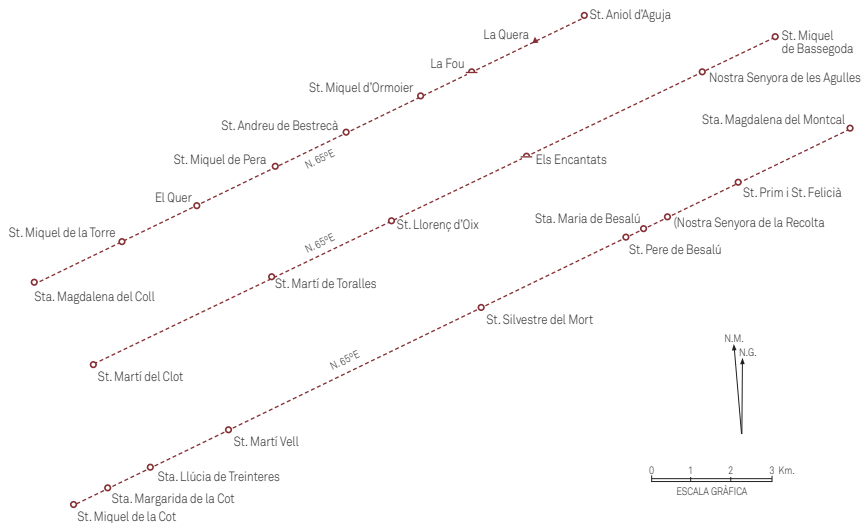

Figura 1. Mapa que mostra arrenceraments solsticials de temples romànics i monuments megalítics dins de l'espai natural protegit de l'Alta Garrotxa. Font: Mallarach, 1980: p. 62.

A diferència d'altres països d'Europa, l'estudi de la geografia sagrada a les terres catalanes amb prou feines s'ha iniciat en alguns espais emblemàtics, molt pocs. L'anàlisi seriosa de les relacions entre l'emplaçament dels llocs consagrats, els seus arrenceraments, les línies força del paisatge o l'orientació i les proporcions de les obres mestres d'art sagrat palesa que aquestes relacions no són resultat de l'atzar, sinó de l'aplicació curiosa d'unes ciències que encara sorprenen per la seva subtilesa i eficiència (vegeu la figura 1).

No ha estat fins als temps moderns quan la incomprensió pregona de la geografia sagrada ha permès desenvolupar una ordenació territorial o urbanística a partir d'uns pressupòsits orientats a satisfer només les necessitats materials de la societat contemporània, ignorant els valors espirituals, amb uns efectes que han malmès, més sovint que no pas preservat, aquest extraordinàriament ric llegat ancestral. Per tant, recuperar el coneixement de l'antiga geografia sagrada, a partir dels vestigis i dels llocs on encara es manté viva, i integrar-lo en l'ordenació del territori i l'urbanisme seria una de les maneres que ajudarien a fer el nostre territori més *habita-*

ble, és a dir, més intel·ligible, a ordenar-lo de manera respectuosa amb uns coneixements i uns valors multiseulars, i a promoure l'harmonia entre els diversos nivells de realitat i, dins del nivell material i corpori, a harmonitzar els vincles entre els éssers humans i la resta d'éssers vivents.

A la primeria del segle passat, la visió de la natura que prevalia entre les persones cultes i preocupades per la conservació de la natura de Catalunya era similar a la que hi havia en altres llocs. El positivisme materialista encara no havia dominat aquest camp. La Institució Catalana d'Història Natural, fundada poc abans (1899), estava influïda pels principis idealistes de la *Naturphilosophie* alemanya, i els grans naturalistes d'aquell moment eren religiosos o laics amb profundes conviccions religioses. Així mateix, molts dels millors pintors paisatgistes, com els creadors de l'escola paisatgística olotina, tenien una visió espiritual de la natura, en sintonia amb els grans poetes de l'època, que varen difondre una visió de la natura tan oberta a la Transcendència com a la vibració de la Immanència, l'influx de la qual ha perdurat en les seves obres. Això explica que, en les propostes de conservació de la natura, els valors patriòtics, simbòlics, filosòfics o espirituals hi tinguessin sempre un paper preponderant. En efecte, en la primera proposta de parc nacional realitzada a l'Estat, l'any 1902, la de la *muntanya santa* de Montserrat, l'enginyer de forests Rafel Puig i Valls, el seu promotor, argumentava que “aquesta joia de la natura” era “un ideal per al devot, una meravella per al naturalista, un prodigi per al creient i un monument per al patriota” (Casado, 2007: p. 64). Així mateix, quan Josep Gelabert —sacerdot, naturalista i pintor paisatgista— va sol·licitar el 1917 la declaració de parc nacional per al Bosc de Tosca (la Garrotxa) i per al conjunt dels volcans olotins, ho va justificar, també, per motius “religiosos, estètics i científics”.

Catalunya, però, no va quedar al marge de la tendència reduccionista descrita, de manera que els valors espirituals de la natura varen restar progressivament marginats i oblidats, fins al punt de ser ja absents en la declaració del primer parc nacional, a l'estany de Sant Maurici, l'any 1955. Igualment, es van ignorar en l'establiment del primer parc natural, el de Sant Llorenç del Munt, promogut per la Diputació de Barcelona l'any 1972. Vint anys més tard, quan es va establir el sistema actual d'espais naturals protegits, tota la proposta es va fonamentar en components del

patrimoni natural, especialment les comunitats vegetals. En els pocs casos on es consideraven valors culturals, es limitava als components patrimonials històrics o arquitectònics, mentre que dels valors espirituals ni se'n va parlar. Aquesta tònica ha començat a canviar amb els recents instruments de les polítiques de paisatge, que n'han considerat explícitament els valors intangibles, principalment els de caràcter històric, literari i estètic, per exemple en el cas dels catàlegs de paisatge, tot i que la seva relació amb el patrimoni espiritual natural és molt indirecta i els seus efectes, si hi són, no es podran veure fins d'aquí a bastants anys.

Tanmateix, l'impacte dels processos descrits a l'inici en el marc de la Comissió Mundial d'Àrees Protegides de la UICN va fer que el reconeixement dels valors espirituals tornés a sorgir en l'escena dels espais naturals protegits, aquesta vegada en el marc del congressos anuals del 2005 i el 2006 de la secció espanyola d'Europarc (García-Varela, 2006). El resultat va ser l'adopció d'unes recomanacions en aquest sentit, que han permès una sèrie d'iniciatives, entre les quals destaca l'elaboració d'un manual per orientar la integració dels valors culturals i espirituals en la planificació i la gestió dels espais naturals protegits de l'Estat (Mallarach, Comas i Armas, 2012).

La cartografia del patrimoni espiritual a Catalunya

La cartografia del patrimoni natural espiritual, normalment vinculada a la planificació dels espais naturals protegits, ha ressorgit durant els darrers anys. La petita mostra que segueix ho exemplifica.

La delimitació del parc natural de Montserrat va abastar tota la *santa muntanya*, mentre que la reserva natural establerta al seu si, a la part alta, inclou les dues zones eremítiques històriques: Tebes i Tebaida. L'any 2006 es va proposar una zonificació de la reserva natural per fer possible la reutilització o restauració de l'àmbit eremític de Tebaida (Mallarach, 2007).

La delimitació del parc natural de Montsant va ajustar els límits als de la muntanya que havia estat el centre eremític més destacat de la Corona d'Aragó, tot i que, inexplicablement, en va excloure les imponents ruïnes

	Parc Natural del Garraf	Monestir de Sakya Tashi Ling	Punts de connexió
Objectiu general	Establir unes pautes per protegir, conservar i desenvolupar l'entorn del Parc.	Desenvolupar el valor espiritual de la zona, com a lloc per al creixement interior i per a la difusió dels ensenyaments i les pràctiques espirituals.	Els valors religiosos budistes inclouen el valor sagrat de la natura, la qual cosa deriva en actituds molt respectuoses envers la natura.
Premisses	Tant els recursos naturals com els elements antròpics, generats a partir de la intervenció humana, s'han de considerar com a diferents parts d'un complex sistema de relacions entre la societat i l'entorn natural.	<ul style="list-style-type: none"> - Considerar com a principal força motriu els valors espirituals de les comunitats. - Acceptar els valors espirituals de la comunitat religiosa a fi d'establir unes línies de gestió de la natura. - Adaptar aquestes línies a la necessitat de protecció de tots els éssers vius de la zona. 	<ul style="list-style-type: none"> - Tant el monestir com el parc consideren que la relació home-natura és fonamental per a la conservació de la natura. - Per al monestir, aquesta relació no es limita a l'entorn físic, sinó que abasta també la dimensió sagrada, en la qual els valors espirituals tenen un paper clau.
Objectius de la gestió	<ul style="list-style-type: none"> - Planificar l'ús dels recursos. - Desenvolupar activitats en el si de la comunitat local. 	<ul style="list-style-type: none"> - Entorn físic: millorar els hàbitats i els paisatges locals. - Ús públic: millorar i planificar els fluxos d'entrada i sortida del monestir, així com l'impacte que causen els visitants i els veïns a la natura. - Recuperar certes activitats tradicionals de gestió, com ara l'apicultura. - Dimensió espiritual: millorar les energies positives per mitjà de diferents rituals, pràctiques, art sagrat, etc 	<ul style="list-style-type: none"> - Els objectius de gestió del parc fomenten el desenvolupament d'activitats locals: agricultura, ramaderia, així com l'ús públic, sempre que siguin compatibles amb la conservació de la natura. El pla de gestió del monestir s'ha desenvolupat a partir d'aquesta premissa. Les relacions especials entre la comunitat i la natura fomenten els valors de conservació. - Els objectius de gestió del monestir s'han desenvolupat a partir dels principis i els valors budistes que regeixen la vida diària de la comunitat. Aquests principis comporten la zonificació per usos del sòl a la finca. Els diferents usos del sòl estan distribuïts d'acord amb els principals objectius de protecció i recuperació dels valors naturals i culturals del parc.

Taula 1. Esquema d'equivalències entre els principis que regeixen el pla de gestió del monestir budista de Sakya Tashi Ling, situat al mateix Parc Natural del Garraf, i els aplicats al Parc Natural del Garraf. Font: Isabel Soria.

del Parc del Garraf. En aquest darrer cas es va fer un exercici de síntesi (vegeu la taula 1) entre els valors patrimonials, segons les ciències de la natura modernes, i els del budisme tibetà (Soria, 2009).

Conclusions

El patrimoni natural espiritual és massa preciós per deixar que la seva conservació depengui, únicament, dels valors utilitaristes que, en aquest particular moment de la història, prevalen en una societat com la nostra, una societat que ha desenvolupat una tecnologia capaç de destruir-la per sempre més. Els valors materialistes occidentals són qüestionats per totes bandes —dins i fora d'Occident— i des del punt de vista ètic és innegable que tenen limitacions molt notòries. En lloc de refiar-se d'una base tan precària, no seria més assenyat inspirar-se en una visió més àmplia, que enfonsi les arrels en els valors més universals i perdurables de la humanitat?

Moltes veus apunten que ha arribat l'hora de superar els plantejaments superficials que havien volgut reduir la natura a la seva dimensió material, i recuperar una visió que abasti les dimensions subtils i espirituals, enriquida amb els elements comuns a les grans tradicions espirituals i sapiencials de la humanitat, amb un llenguatge veraç que apel·li als valors intrínsecs que encara segueixen vius a l'interior de la nostra societat. L'experiència acumulada en els trenta anys transcorreguts des de la Cimera de Rio ha fet palès que no es podrà aturar la destrucció de la biosfera aplicant millor els instruments o els mecanismes convencionals. Com han argumentat molts filòsofs i científics de manera convincent, calen canvis molt més pregons i radicals (Pigem, 2011).

En paraules d'un lúcid sotspresident de la Comissió Mundial d'Àrees Protegides de la UICN, Lawrence Hamilton: “No seran els ecologistes, els enginyers, els economistes o els científics de la terra els qui salvaran la nau terrestre, sinó els poetes, els sacerdots, els artistes i els filòsofs” (Hamilton, 1993: p. 1). L'ecòleg més universal del nostre país, Ramon Margalef, insistia en la necessitat de recuperar una mirada que ens permeti “veure la naturalesa amb reverència o amb esperit religiós” i, malgrat reconèixer que “això ara es porta poc”, afirmava que estava convençut que aquesta

visió hauria d'estar “a la base d'una ètica de conservació que mogui la gent” (Margalef, 1987: p. 8).

Referències bibliogràfiques

- BERNBAUM, Edwin (1997). *Sacred mountains of the world*. Berkeley: University of California Press.
- CARRERES, Joan (1988). *Guía para visitar los santuarios marianos de Cataluña*. Madrid: Ediciones Encuentro.
- CASADO, Santos (2007). “The reenchantment of nature. Spiritual values and the history of protected areas in the Spanish experience”, dins Josep Maria Mallarach; Thymio Papayannis (ed.). *Protected areas and spirituality. Proceedings of the first workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*. Gland: IUCN; Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 59-76.
- DEBUS, Allen G. (1978). *Man and nature in the Renaissance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DUDLEY, Nigel (ed.) (2008). *Directrices para la aplicación de las categorías de gestión de áreas protegidas*. Gland: IUCN. Disponible a: <<http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/paps-016-es.pdf>> [consulta: 05.11.2012].
- DUDLEY, Nigel; HIGGINGS-ZOGIB, Liza; MANSOURIAN, Stephanie (2005). *Beyond belief: linking faiths and protected areas to support biodiversity conservation*. Gland: World Wildlife Fund for Nature; Manchester: Equilibrium and Alliance of Religions and Conservation.
- ELIADE, Mircea (1994). *El mito del eterno retorno: arquetipos y repetición*. Barcelona: Altaya. [Títol original: *Le mythe de l'éternel retour: archétypes et répétitions*, 1949].
- GARCÍA-VARELA, Jesús (2006). “Los valores inmateriales de la Naturaleza”, dins ESPARC 2005: *Comunicar los beneficios de los espacios protegidos a la sociedad. Actas del XI Congreso de EUROPARC-España*. [Madrid]: Fundación Fernando González Bernáldez, p. 89-99.
- GUÉNON, René (1945). *Le règne de la quantité et les signes des temps*. París: Gallimard.
- HAMILTON, Lawrence (ed.) (1993). *Ethic, religion and biodiversity*. Gland: UICN.
- KUMUA & ASATRIZY (2011). *Régimen de manejo tradicional del territorio de la asociación de autoridades tradicionales indígenas de la zona de Yapú, Vaupés, Colombia*. Asamblea de ASATRIZY y de la Kumua Yoamará durante el Congreso Zonal y Pojé celebrado en San Francisco de Yapú entre el 22 y 27 de julio de 2011. [Document inèdit].
- LOH, Jonathan; HARMON, David (2005). “A global index of biocultural diversity”, *Ecological Indicators*, vol. 5, núm. 3, p. 231-241.
- LYRATZAKI, Irini (2012). “Alevi-Betashi communities in south-eastern Europe: Spiritual heritage and environmental consciousness”, dins Josep Maria Mallarach; Thymio Papayannis; Rauno Väisänen (ed.). *The Diversity of Sacred Lands in Europe. Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*. Gland: IUCN; Vantaa: Metsähallitus Natural Heritage Services, p. 95-108.
- MALLARACH, Josep Maria (1980). “Seguint la cua del drac. La geomància i la geometria dels punts sacralitzats del territori”, *Gra de Fajol*, núm. 2, octubre 1980, p. 60-62.
- MALLARACH, Josep Maria (1996). “Parques nacionales versus reservas indígenas en los EE. UU.: un modelo en cuestión”, *Ecología Política*, núm. 10, p. 25-34.
- MALLARACH, Josep Maria (2007). “Montserrat”, dins Josep Maria Mallarach; Thymio Papayannis (ed.). *Protected areas and spirituality: proceedings of the first workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*. Gland: IUCN; Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 151-164.
- MALLARACH, Josep Maria; COMAS, Eulàlia; ARMAS, Alberto de (2012). *El patrimonio inmaterial: valores culturales y espirituales. Manual para su incorporación en las áreas protegidas*. Madrid: Fundación Fernando González Bernáldez. Disponible a: <<http://www.redeuroparc.org/img/publicaciones/manual10.pdf>> [consulta: 07-11-2012].

- MALLARACH, Josep Maria; PAPAYANNIS, Thymio (ed.) (2007). *Protected areas and spirituality. Proceedings of the first workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*. Gland: IUCN; Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARGALEF, Ramon (1987). "Divagacions sobre el concepte de conservació", *Arrel*, núm. 19, p. 6-12.
- NASR, Seyyed Hossein (1996). *Religion and the order of nature: the 1994 Cadbury lectures at the University of Birmingham*. Oxford: Oxford University Press.
- NOROKORPI, Yrjö (2010). *Metsähällitus*. Ponència presentada al VI Contact Forum on Habitat Conservation in the Barents Region, a Arcàngel (Rússia, 2010).
- OLDMEADOW, Harry (2003). "The firmament sheweth his handiwork: re-awakening a religious sense of the natural order", dins Barry McDonald (ed.). *Seeing God everywhere: essays on nature and the sacred*. Bloomington: World Wisdom, p. 29-51.
- PAPAYANNIS, Thymio; MALLARACH, Josep Maria (ed.) (2009). *The sacred dimension of protected areas: proceedings of the second workshop of The Delos Initiative – Ouranopolis 2007*. Gland: IUCN; Atenes: Med-INA.
- PIGEM, Jordi (2011). *Entendre la Natura. Fonaments d'una cultura de sostenibilitat*. Barcelona: Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible (Papers de Sostenibilitat, 17).
- SAX, Joseph L. (1980). *Mountains without handrails. Reflections on the national parks*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- SMITH, Huston (1977). *Forgotten truth. The common vision of the world's religions*. San Francisco: Harper & Collins Publishers. [Traducció castellana: *La verdad olvidada*].
- SORIA, Isabel (2009). "The inclusion of a Tibetan Buddhist perspective in the management of the property of the Sakya Tashi Ling Monastery in Garraf Park, Catalonia, Spain", dins Thymio Papayannis; Josep Maria Mallarach (ed.). *The sacred dimension of protected areas: proceedings of the second workshop of The Delos Initiative – Ouranopolis 2007*. Gland: IUCN; Atenes: Med-INA, p. 177-190.
- SPEAKE, Graham (2002). *Mount Athos. Renewal in paradise*. New Haven: Yale University Press.
- UICN (2009a). "Resolución 4038. Reconocimiento y conservación de los sitios naturales sagrados en áreas protegidas", dins UICN. *Resoluciones y recomendaciones*. Gland: UICN, p. 46-47. Disponible a: <http://www.iucn.org/es/congreso_08/asamblea_miembros/mociones/> [consulta: 06.11.2012].
- UICN (2009b). "Resolución 4099. Reconocimiento de la diversidad de conceptos y valores de la naturaleza", dins UICN. *Resoluciones y recomendaciones*. Gland: UICN, p. 133-134. Disponible a: <http://www.iucn.org/es/congreso_08/asamblea_miembros/mociones/> [consulta: 06.11.2012].
- VERSCHUUREN, Bas; MALLARACH, Josep Maria; OVIEDO, Gonzalo (2008). "Sacred sites and protected areas", dins Nigel Dudley; Sue Stolton (ed.). *Defining protected areas: an international conference in Almeria, Spain*. Gland: IUCN, p. 164-169.
- VERSCHUUREN, Bas; WILD, Robert; MCNEELY, Jeffrey; OVIEDO, Gonzalo (ed.) (2010). *Sacred natural sites: conserving nature and culture*. Londres: Earthscan.
- VICENT, Josep (coord.) (2009). "Ermites i aplecs", *Caramella, Revista de Música i Cultura Popular*, monogràfic núm. 21, jul./des. 2009.
- WILD, Robert; MCLEOD, Christopher (ed.) (2008). *Sitios naturales sagrados: directrices para administradores de áreas protegidas*. Gland: UICN (sèrie "Directrices sobre Buenas Prácticas en Áreas Protegidas UICN", 16). Disponible a: <<http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/PAG-016-Es.pdf>> [consulta: 05.11.2012].